

*Бережнюк В. М.,**аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ДОСУДОВА ДОПОВІДЬ СЛУЖБИ ПРОБАЦІЇ ЯК ПЕРЕДУМОВА ДЛЯ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПОКАРАННЯ ПІД ЧАС ЙОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Анотація. Покарання покликане виступати засобом охорони найбільш важливих суспільних відносин від злочинних посягань шляхом здійснення виховного впливу на засудженого задля його виправлення, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженим, так й іншими особами. Призначення судом покарання об'єктивно є заключним етапом правосуддя. Від того, наскільки законним, справедливим та обґрунтованим буде призначене винній особі покарання, значною мірою залежить реалізація завдань кримінального законодавства. Під час призначення покарання суд повинен застосовувати індивідуальний підхід, враховувати особливості кожного вчиненого злочину та особи, яка його вчинила. Важливу роль в індивідуалізації покарання відіграє досудова доповідь, підготовлена органами пробації, як конфіденційна, формалізована інформація, що характеризує обвинуваченого (підсудного) та підготовлена задля надання рекомендацій суду щодо застосування до винної особи належного кримінально-правового заходу.

У статті акцентовано увагу на головній меті досудової доповіді як формулюванні висновку про ризик вчинення обвинуваченим повторного злочину та можливості його виправлення без позбавлення або обмеження волі. Встановлено, що сутність досудової пробації полягає в роботі офіцера пробації в судах, яка пов'язана з вивченням особи злочинця, який притягується до кримінальної відповідальності, й наданням у межах реалізації принципу індивідуалізації покарання відповідних рекомендацій суддям щодо призначення міри покарання. Досудова доповідь є зручним інформаційним інструментом для формулювання виваженої позиції сторонами стосовно покарання та подальшого об'єктивного прийняття судом рішення про вид і міру покарання. Безперечним позитивом досудової доповіді є її рекомендаційний характер, а також заборона використання як доказу винуватості особи.

Автором наголошено на тому, що завдяки професійно виконаній досудовій доповіді та проведенню всіх етапів, визначених законом, вдається не тільки в повному обсязі реалізувати один із ключових принципів кримінального судочинства, а саме принцип індивідуалізації покарання під час його призначення, але й запобігти потраплянню до виправних установ тих, хто не демонструє ризик щодо рецидиву злочину й чия провина перед законом може бути спокута альтернативним покаранням. При цьому зауважено, що забезпечення належного балансу між правами правопорушників, правами постраждалих від злочинів та інтересами суспільства щодо його безпеки є можливим лише за умови й подальшого вдосконалення норм кримінального процесуального закону, усунення колізій та неузгодженостей, що мають місце під час застосування цього інституту на практиці.

Ключові слова: досудова доповідь, індивідуалізація покарання, призначення покарання, інститут досудової пробації, особа винного, особа правопорушника.

Постановка проблеми. Під час реформування кримінально-правової політики щодо формування повноти даних про особу винного на етапі досудового провадження або підготовки до судового розгляду вивчення особи винного здійснюється в рамках досудової пробації (про доцільність якої тривалий час велися гострі дискусії фахівцями в галузі кримінального, кримінально-виконавчого та кримінально-процесуального права). Під час реалізації цього інституту участь у судочинстві соціального працівника сприяє виконанню важливої функції пробації, а саме наданням суду доповіді про особу винного.

Конструктивна співпраця з уповноваженими органами пробації в межах безумовного додержання вимог вітчизняного законодавства, міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини та у дусі верховенства права спрямована передусім на гуманне, справедливе поводження з людиною, яка вчинила злочин і має можливість отримати альтернативне покарання, не пов'язане з позбавленням волі, для найшвидшого повернення до суспільно корисного життя.

Досудова пробація, яка реалізується у формі досудової доповіді (п. 2 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про пробацію» від 5 лютого 2015 року), сприяє суду краще вивчити особу винного, його соціально-психологічну характеристику, оцінити ризики вчинення повторного кримінального правопорушення та визначити потенційну можливість виправлення такої особи без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк. Це забезпечує суду можливість застосовувати принцип індивідуалізації покарання та, зрештою, досягати такої мети покарання, як виправлення засудженого (ст. 50 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року).

Мета статті полягає в дослідженні поняття, змісту та рольового значення досудової доповіді служби пробації в межах застосування судом принципу індивідуалізації покарання під час його призначення.

Окремі питання, присвячені вивченню окресленої проблематики, були предметом наукових праць С. Абламського, І. Алексєєва, О. Богатирьової, Є. Івашева, Л. Олефір, І. Роянова, Л. Самофалова, А. Сербіної та інших вчених. Проте наявні теоретичні розробки далеко не вичерпали цю проблему. В кримінально-правовій доктрині висловлюють різні позиції стосовно практичного застосування інституту досудової пробації у вітчизняному кримінальному процесі, неоднозначно виокремлюють окремі аспекти участі адвоката у складанні досудової доповіді, наводять спірні судження про доцільність досудової доповіді на стадії судового розгляду тощо. Це викликає необхідність подальшого теоретичного аналізу природи,

змісту та диференціації даних про особу винного як важливої складової індивідуалізації покарання, розроблення питання про вдосконалення кримінально-правового регулювання механізму їх врахування в досудовій доповіді служби пробації під час призначення покарання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Задля забезпечення балансу між безпекою суспільства, запобігання вчиненню злочинів, виправлення правопорушників та підвищення рівня довіри серед учасників сектору юстиції та суспільства створено повноцінну систему пробації.

На етапі судового розгляду органи пробації на вимогу суду складають та подають досудову доповідь, а саме конфіденційну, формалізовану інформацію, що характеризує обвинуваченого (підсудного) та підготовлена задля надання рекомендацій суду щодо застосування до винної особи належного кримінально-правового заходу. Така інформація сприяє суду щодо призначення справедливого покарання, необхідного для виправлення правопорушника та попередження нових злочинів. Щодо цього автори фундаментального посібника, присвяченого основам професійної діяльності персоналу органу пробації в межах проекту «Підтримка реформ у сфері юстиції України», резонно зазначають, що збирання працівниками органів пробації важливої інформації з різних органів державної влади і місцевого самоврядування, навчальних закладів, закладів охорони здоров'я тощо про обвинуваченого, особливості його соціально-демографічної, кримінально-правової, морально-психологічної характеристики дає змогу суду прийняти більш об'єктивне й справедливе рішення щодо міри відповідальності винного [6].

Наділення на законодавчому рівні органів пробації правом виготовляти досудову доповідь для суду має суттєві переваги, оскільки дає змогу цим органам під час роботи над складанням соціально-психологічної характеристики особи, яка притягується до кримінальної відповідальності за вчинення злочину, вивчити особистісні риси цієї особи, що сприяє індивідуалізації покарання й вибору в подальшому судом такого виду та міри покарання, що допомагає повернути цю особу суспільству.

Реалізація в межах такої процедури принципу індивідуалізації кримінального покарання створює передумови для врахування під час призначення покарання індивідуальних особливостей здійсненого злочину та своєрідності особи винного. Інакше без врахування в процесі призначення покарання типових та індивідуальних рис особи винного застосування кримінального закону повернеться до практики пропорційної карності. Як справедливо у зв'язку з цим зазначають М. Коршик і С. Степичев, «якщо у справі немає необхідних відомостей про особу підсудного, покарання призначається судом ніби наосліп, воно неминуче знеособлюється, виявляється не відповідним особі засудженого, тобто втрачає свою індивідуальну спрямованість, а з нею й ефективність» [3, с. 9].

Призначення судом покарання об'єктивно є заключним етапом правосуддя. Від того, наскільки законним, справедливим та обґрунтованим буде призначене винній особі покарання, значною мірою залежить реалізація завдань кримінального законодавства. Під час призначення покарання суд повинен застосовувати індивідуальний підхід, враховувати особливості кожного вчиненого злочину та особи, яка його вчинила. Важливу роль у такому процесі відіграє досудова доповідь як зручний інформаційний інструмент для формулювання вираженої

позиції сторонами стосовно покарання та для подальшого об'єктивного прийняття судом рішення про вид і міру покарання. Безперечним позитивом досудової доповіді є її рекомендаційний характер, а також заборона використання як доказу винуватості особи. Досліджуючи проблемні питання реалізації інституту пробації у кримінальному провадженні, С. Абламський констатує, що досудова доповідь є тим інструментом, завдяки якому здійснюється оцінювання правопорушення з урахуванням інформації про особу, яка вчинила злочин. Саме це оцінювання має допомогти системі судочинства ефективно та оптимально застосовувати одне з можливих видів покарань до особи з урахуванням даних, що її характеризують [1, с. 34].

Досудова доповідь зосереджує увагу на особистості правопорушника, його проблемах і потребах, відображаючи відомості про детальну біографію правопорушника; медичні дані; інформацію про сім'ю, друзів та оточення; вчинений злочин; ставлення до вчиненого злочину та потерпілого; судимість; фактори, що обумовили вчинення ним злочину та його поведінку загалом, а також варіанти його виправлення завдяки відповідним апробаційним програмам [5, с. 34]. Цей правовий документ характеризує особу, щодо якої до суду направлено обвинувальний акт, та містить обґрунтований висновок про ризик вчинення цієї особою повторного злочину й можливість виправлення цієї особи без позбавлення або обмеження волі. На думку В. Чернишова, оцінювання ризиків і потреб правопорушників, що дає змогу досліджувати особу правопорушників та визначати фактори ризику, що впливають на формування у них злочинної поведінки, є базовим інструментом пробації. Від самого початку роботи з правопорушником є можливість впливати на конкретні фактори ризику, що можуть привести до повторного злочину, а не здійснювати профілактичну роботу за загальним шаблоном [10, с. 167]. При цьому, на думку автора, існує низка особливостей запровадження інструменту оцінювання ризиків в Україні через запозичення їх із міжнародного наукового та практичного досвіду, а саме жодний не є універсальним і таким, що забезпечує гарантований результат; отримані результати підлягають перевірці за допомогою використання різних джерел інформації; всі інструменти базуються на визначенні причин та умов вчинення злочинів стосовно конкретного злочинця, оскільки вплив саме на них робить можливим зниження ризику рецидиву; для кожної країни методика оцінювання ризиків повинна враховувати національні особливості, зокрема у сфері кримінального судочинства та виконання покарань.

За час практичного впровадження досудової доповіді в кримінальне судочинство у ставленні суду та учасників судового провадження до цього інституту відбулась еволюція від повного несприйняття та ігнорування до цікавості, а пізніше до намагання використати на шкоду оперативності судочинства та як підставу для оскарження судового рішення та пом'якшення покарання за кримінальне правопорушення. Нині вже проведено титанічну роботу стосовно актуалізації чималої кількості практичних питань у роботі органів щодо пробації. Проте заради справедливості слід зазначити, що, на жаль, складання оцінки ризику вчинення повторного кримінального правопорушення поки не є законодавчо визначеним. Єдиним нормативним підкріпленням для оцінювання ризику вчинення повторного кримінального правопорушення є методичні рекомендації, затверджені Міністерством юстиції (наказом від

27 січня 2017 року було прийнято Порядок складання досудової доповіді). У зв'язку з цим працівники органу з питань пробації, навіть досконало володіючи інструментами складання оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, часом допускають певний суб'єктивізм у визначенні факторів ризику, що може становити ускладнення належному застосуванню судом принципу індивідуалізації покарання під час його призначення.

Крім того, сьогодні правова конструкція досудової доповіді виявляється недосконалою та збіраною з низки інших протиріч та парадоксів. По-перше, виокремлюючи недоліки наявної моделі досудової пробації, зазначаємо недоцільність виключного покладення рішення про її застосування на суд, зокрема за власною ініціативою, що може ставити під сумнів адекватну реалізацію ключових стандартів його діяльності, а саме безсторонності й неупередженості. Прийняття судом цього рішення за відсутності матеріалів кримінального провадження унеможливує належне встановлення судом наявності мети й підстав складання досудової доповіді.

По-друге, найменування відповідного різновиду пробації як досудової (як і форми, в якій вона втілюється, якою є досудова доповідь) суперечить її застосуванню в судовому провадженні. Якщо рішення про складання досудової доповіді приймається судом і на стадії підготовчого провадження, яка є частиною судового провадження, то така пробація закономірно має йменуватися судовою. Як аргумент залишення назви досудової доповіді як документа, що подається суду та готується на стадії судового провадження, серед практичних правників можна зустріти протилежну думку про те, що така назва резонує з назвою стадії кримінального провадження, такого як досудове розслідування, яке закінчується або закриттям кримінального провадження, або зверненням до суду з певним документом (обвинувальним актом чи клопотанням).

По-третє, хоча ставлення до досудової доповіді тяжіє до визнання цінності отриманої інформації, важливості відомостей, які ніким, крім представника органу пробації, не могли бути подані на розгляд суду, часом у кримінально-правовій доктрині висловлюється думка про те, що самий збирання інформації про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів та громадян задля підготовки досудової доповіді деякою мірою мимоволі підмінює або принаймні дублює компетенцію органів досудового слідства. Це схоже, з одного боку, на збирання доказів винуватості особи, а з іншого боку, на передчасний розголос того факту, у зв'язку з чим виникла необхідність проводити подібну роботу. Отже, з огляду на частковий прояв карального ефекту формується ситуація парадоксальності з аналізованим видом пробації.

По-четверте, незважаючи на те, що сутність досудової пробації полягає у забезпеченні суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, задля прийняття судом у межах індивідуалізації покарання рішення про міру його відповідальності, складно уявити масштабність цієї роботи, яку має здійснювати служба пробації, щоби виконати нормативні приписи. Основними проблемними питаннями в процесі реалізації досудової пробації залишаються занадто стислі терміни на підготовку досудової доповіді, вказані в ухвалі суду, що часом позбавляє можливості персонал органів пробації зібрати всю необхідну інформацію для складання повної та всебічної досудової доповіді. З іншого боку, можна зрозуміти суддів,

які встановлюють обмежені строки для підготовки досудової доповіді, оскільки суди мають розглядати справи в розумний строк, а порушення цих вимог може привести до негативних наслідків для судді аж до дисциплінарної відповідальності.

З огляду на вищесказане дискусійним залишається питання про те, чи можемо ми за таких обставин говорити про досягнення в повному обсязі мети досудової пробаційної діяльності та, зокрема, про забезпечення суспільства, перевиховання порушників і недопущення вчинення ними повторних кримінальних правопорушень. На жаль, всі вищезгадані недоліки та протиріччя цього інституту залишаються незмінними, оскільки з часу запровадження (з 26 лютого 2015 року) та початку дії норм Кримінально-процесуального кодексу України щодо складання досудової доповіді (з 8 жовтня 2016 року) жодний парадокс досудової доповіді законодавцем не переглянутий та не виправлений. З огляду на це, на нашу думку, цілком очевидно, що коріння проблеми щодо більш ефективного використання судами досудових доповідей під час призначення покарання як важливої передумови для його індивідуалізації лежить у площині вдосконалення кримінального, кримінального процесуального законодавства та законодавства про пробацію. З огляду на вказані обставини для створення ефективної служби пробації в Україні не варто ігнорувати світовий досвід пробаційної діяльності, важливим є подальше поглиблене вивчення законодавчої бази європейських країн задля подальшої імплементації відповідних стандартів та норм у національне законодавство України.

Висновки. Запровадження в Україні інституту досудової пробації є необхідною умовою належного застосування в кримінальному судочинстві принципу індивідуалізації покарання під час його призначення. Інститут досудової доповіді є позитивною новелою, спрямованою на професійне інформування суду про особу обвинуваченого задля призначення йому більш справедливого й ефективного покарання. За результатами висновку представників служби пробації суд приймає рішення про можливість альтернативи в'язниці, чим може запобігти появі нових постраждалих від стигматизації. Завдяки професійно виконаній досудовій доповіді та проведенню всіх етапів, визначених законом, вдається не тільки в повному обсязі реалізувати один із ключових принципів кримінального судочинства, а саме принцип індивідуалізації покарання під час його призначення, але й запобігти потраплянню до виправних установ тих, хто не демонструє ризику щодо рецидиву злочину й чия провина перед законом може бути спокута альтернативним покаранням. Водночас забезпечення належного балансу між правами правопорушників, правами постраждалих від злочинів та інтересами суспільства щодо його безпеки є можливим лише за умов подальшого вдосконалення норм кримінального процесуального закону, усунення колізій та неузгодженостей, що мають місце під час застосування цього інституту на практиці.

Література:

1. Абламський С. Щодо питання реалізації інституту пробації у кримінальному провадженні. *Інститут пробації в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку* : матеріали міжнародного круглого столу (16 квітня 2019 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. С. 32–36.
2. Демура М. Окремі питання застосування досудової пробації у кримінальному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 58. Т. 2. С. 133–136.

3. Коршик М., Степичев С. Изучение личности обвиняемого на предварительном следствии : монография. Москва, 1969. 80 с.
4. Микитесь І. Досудова доповідь: поняття, зміст, значення. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. Вип. 3. С. 131–136.
5. Олефір Л. Досудова доповідь як складовий елемент соціально-правового дослідження правопорушника. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 1. Т. 4. С. 34–36.
6. Основи професійної діяльності персоналу органу пробачії : навчальний посібник для персоналу органу пробачії / за ред. Дж. Сефима, М. Октігана. Київ, 2017. 242 с.
7. Самофалов Л. Пробачія – шлях до гуманізації покарань. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. Вип. 5 (187). С. 36–40.
8. Сербіна А. Досудова доповідь: що за фрукт такий? *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2017. Вип. 4. С. 24–30.
9. Турчина О. Інститут пробачії: теоретичні та практичні аспекти діяльності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 2. С. 259–263.
10. Чернишов Д. Міжнародний вектор впровадження пробачії в Україні. *Інститут пробачії в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку* : матеріали міжнародного круглого столу (16 квітня 2019 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. С. 166–168.

Berezniuk V. Probation service pre-trial report as a prerequisite for its individualization of punishment at its appointment

Summary. Punishment is intended to act as a means of safeguarding the most important public relations from criminal encroachment by exercising an educational influence on the convicted person for the purpose of correcting him, as well as preventing the commission of new crimes by both the convicted person and others. The sentencing of the court objectively acts as the final stage of justice. The implementation of the objectives of criminal law depends to a large extent on how punishable the perpetrator is to be punished by law and justice. In imposing a sentence, the court must apply an individual approach, taking into account the particularities of each offender and the person who committed it. An important role in the individualization of punishment is played by the pre-trial

report prepared by the probation authorities as confidential, formalized information, characterizing the accused (defendant) and prepared with the purpose of giving recommendations to the court regarding the application of a proper criminal measure to the guilty person.

The article focuses on the main purpose of the pre-trial report as to formulate a conclusion about the risk of the crime being committed again and the possibility of correcting him without imprisonment or restriction. It is established that the essence of pre-trial probation lies in the work of the probation officer in the courts, which is related to the investigation of the person of the criminal being held criminally responsible and to provide, within the framework of the implementation of the principle of individualization, appropriate recommendations to the judges regarding the imposition of the sentence. The pre-trial report is a useful informational tool for formulating a reasonable position by the parties regarding the punishment and for a further objective decision by the court on the type of punishment. The indisputable positive of the pre-trial report is its advisory nature, as well as the prohibition of using it as evidence of the person's guilt.

The author emphasizes that thanks to a professionally executed pre-trial report and carrying out all the stages defined by the law, not only is it possible to fully implement one of the key principles of criminal justice – to realize the principle of individualization of punishment in its appointment, but also to prevent entry to correctional institutions, those who does not demonstrate the risk of a recidivism and whose guilt before the law can be redeemed by an alternative punishment. It was noted that ensuring a proper balance between the rights of offenders, the rights of victims of crime and the interests of society in terms of its security is possible only under the condition and further improvement of the rules of criminal procedural law, the elimination of conflicts and inconsistencies that occur during the application of this institute.

Key words: pre-trial report, individualization of punishment, sentencing, institute of pre-trial probation, person of the perpetrator, person of the offender.